

Оксана ЧОРНА

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

e-mail: chornaoksana@kpmu.edu.ua; ORCID: 0000-0002-9235-189X

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ БЕЗПЕЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОХОРОНИ ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті висвітлюються питання підготовки майбутнього вчителя до організації безпечного освітнього середовища в закладах загальної середньої освіти. Проаналізовано сутність поняття «безпечне освітнє середовище» та визначено роль вчителя у забезпеченні охорони праці й безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу. Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правових документів України, що регламентують питання охорони праці, цивільного захисту, пожежної, техногенної та санітарно-гігієнічної безпеки в освітній галузі. Розкрито, що у процесі опанування освітнього компонента «Основи медичних знань і безпека життєдіяльності» майбутні вчителі засвоюють основні положення законів України, підзаконних нормативних актів, державних стандартів і санітарно-гігієнічних норм, що визначають відповідальність педагогічного працівника за життя і здоров'я здобувачів освіти. Зокрема, формується розуміння ролі вчителя як суб'єкта управління безпекою освітнього середовища, здатного ідентифікувати потенційні ризики, здійснювати профілактику травматизму та організовувати безпечну поведінку учнів у повсякденному житті та надзвичайних ситуаціях.

Окреслено вимоги до професійної підготовки майбутніх учителів у контексті формування їхньої готовності діяти відповідально в умовах потенційних ризиків та надзвичайних ситуацій. Обґрунтовано необхідність інтеграції нормативно-правових знань з охорони праці та безпеки життєдіяльності у зміст фахової підготовки майбутніх вчителів як важливої умови створення безпечного та здоров'язбережувального освітнього середовища.

Ключові слова: безпека, освітнє середовище, заклад освіти, майбутній вчитель, охорона праці, безпека життєдіяльності, нормативно-правові документи, законодавство.

Постановка проблеми. Сучасні трансформаційні процеси в системі освіти України, зумовлені соціальними, технологічними та безпековими викликами, актуалізують проблему створення безпечного освітнього середовища в закладах освіти. Особливої значущості це питання набуває в умовах війни, техногенних загроз, виникнення надзвичайних ситуацій, а також необхідності дотримання вимог охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу. У цих умовах на вчителя покладається підвищена відповідальність не лише за організацію освітнього процесу, а й за забезпечення безпечних умов для здобувачів освіти. Тому постає питання готовності майбутнього вчителя до ефективної організації безпечного освітнього середовища, зокрема належного рівня сформованості відповідних компетентностей у майбутніх вчителів, відповідно до зростаючих вимог нормативно-правової бази у сфері охорони праці та безпеки життєдіяльності.

Проблема підготовки майбутнього вчителя до забезпечення безпечного освітнього середовища не є новою в науково-педагогічних дослідженнях, однак у сучасних умовах вона набула особливої актуальності. У працях науковців з педагогіки та професійної освіти підкреслюється, що безпечне освітнє середовище є невід'ємною складовою якості освіти та важливою умовою реалізації особистісно орієнтованого й компетентнісного підходів. Окремий напрям наукових досліджень присвячений формуванню в учасників освітнього процесу культури безпеки життєдіяльності. У наукових публікаціях зазначається, що культура безпеки включає сукупність знань, ціннісних орієнтацій, норм поведінки та практичних умінь, які забезпечують відповідальне ставлення вчителя до власної безпеки та безпеки здобувачів освіти. Рівень сформованості такої культури значною мірою залежить від якості фахової підготовки у закладах вищої освіти.

Безпечне освітнє середовище – це умови, які сприяють фізичному, емоційному та соціальному благопо-

луччю усіх учасників освітнього процесу. Ці умови охоплює не лише фізичну безпеку, а й захист від психологічного та емоційного стресу. Важливо, щоб заклади освіти створювали такі умови, щоб кожен здобувач освіти міг вільно розвиватися та навчатися. Основні складові безпечного освітнього середовища включають: фізичну безпеку: забезпечення безпечної та здорової інфраструктури, включаючи стійкі будівлі, безпечне освітнє обладнання та приміщення, захист від травматизму та негативних фізичних впливів; психологічну безпеку: створення позитивного психосоціального середовища, підтримку емоційного благополуччя та допомогу здобувачам освіти у подоланні стресу та труднощів; соціальна безпека: передбачення заходів протидії булінгу, дискримінації та інших форм негативної соціальної поведінки, створення інклюзивного середовища; забезпечення прав та свобод: гарантування прав та свобод учасників освітнього процесу, захист від будь-якої форми дискримінації; ефективна взаємодія: забезпечення взаємодії між учнями, педагогами, батьками та іншими учасниками освітнього процесу, розвиток позитивного комунікаційного клімату [11].

Мета статті полягає у висвітленні та теоретичному обґрунтуванні нормативно-правових аспектів охорони праці та безпеки життєдіяльності у системі підготовки майбутнього вчителя та визначенні їх ролі у формуванні готовності педагога до організації безпечного освітнього середовища в закладах освіти.

Виклад основного матеріалу. Професійна діяльність педагога передбачає не лише реалізацію освітніх завдань, а й відповідальність за життя, здоров'я та безпеку здобувачів освіти. У цьому контексті особливої ваги набувають нормативно-правові аспекти охорони праці та безпеки життєдіяльності, які мають бути інтегровані в систему професійної підготовки майбутніх учителів.

Нормативно-правове забезпечення охорони праці та безпеки життєдіяльності в закладах освіти ґрун-

тується на положеннях Конституції України, яка гарантує кожному право на безпечні та здорові умови життя і праці. Базовими документами у цій сфері є Закон України: «Про охорону праці», «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про повну загальну середню освіту», Кодекс цивільного захисту України, а також низка підзаконних актів, державних стандартів, санітарних норм і правил. Зазначені документи визначають обов'язки учасників освітнього процесу щодо створення та підтримання безпечних умов навчання, праці та перебування в закладі освіти. Зокрема, Закон України «Про охорону праці» визначає основні вимоги щодо створення безпечних умов праці та навчання, а також обов'язки роботодавців і працівників у сфері охорони праці. Відповідно до статті 13 цього Закону, керівник закладу освіти зобов'язаний забезпечити функціонування системи управління охороною праці та створити безпечні умови для всіх учасників освітнього процесу [8].

Закон України «Про освіту» визначає право здобувачів освіти на безпечні та нешкідливі умови навчання, а також обов'язок педагогічних працівників дбати про збереження життя і здоров'я учнів: Стаття 53 визначає права здобувача освіти має право на «... безпечне, здорове та інклюзивне чи спеціальне освітнє середовище; захист під час освітнього процесу від пониження честі та гідності, будь-яких форм насильства та експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю здобувача освіти»; Стаття 54 визначає права педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників: «... працю у безпечному та здоровому освітньому середовищі; ... захист під час освітнього процесу від будь-яких форм насильства та експлуатації, дискримінації за будь-якою ознакою, від пропаганди та агітації, що завдають шкоди здоров'ю» [7].

Аналогічні положення конкретизуються в Законі України «Про повну загальну середню освіту», де наголошується на відповідальності педагогів за організацію безпечного освітнього середовища під час освітнього процесу та позаурочної діяльності [9].

Важливе місце в системі нормативно-правового регулювання посідає Кодекс цивільного захисту України, який визначає правові засади захисту населення у разі надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру. Згідно з його положеннями, педагогічні працівники повинні володіти навичками дій у надзвичайних ситуаціях, організувати евакуацію учнів та надання домедичної допомоги.

Діяльність закладів освіти в Україні регламентується не лише законами, а й підзаконними нормативно-правовими актами, як конкретизують вимоги щодо забезпечення безпечних і належних умов організації освітнього процесу. Важливе місце серед них посідає Положення про організацію роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в закладах освіти, яке визначає систему управління охороною праці, розподіл відповідальності між керівником закладу, педагогічними та іншими працівниками, порядок проведення навчання, інструктажів і контролю за дотриманням вимог безпеки, а також механізми запобігання травматизму та професійним ризикам [4].

Основним документом, що визначає медико-гігієнічні вимоги до освітнього середовища, замінивши собою попередні норми є «Санітарний регламент

для закладів загальної середньої освіти». Він встановлює вимоги до облаштування навчальних приміщень, освітлення, повітряно-теплого режиму, вентиляції, рівня шуму, навчального навантаження, організації харчування та медичного супроводу, що в сукупності спрямовано на збереження здоров'я учасників освітнього процесу [10].

Забезпечення пожежної безпеки в закладах освіти здійснюється відповідно до Правил пожежної безпеки в Україні, які визначають обов'язкові вимоги до утримання будівель і територій, стану шляхів евакуації, оснащення первинними засобами пожежогасіння, функціонування систем пожежної сигналізації, а також порядок організації навчання працівників і здобувачів освіти діям у разі виникнення пожеж [6].

Окремий напрям правового регулювання становлять акти у сфері цивільного захисту, зокрема положення про цивільний захист у закладах освіти, які визначають порядок підготовки учасників освітнього процесу до дій у надзвичайних ситуаціях природного, техногенного чи воєнного характеру. Вони передбачають організацію евакуаційних заходів, використання захисних споруд, проведення навчань і тренувань, а також взаємодію з відповідними службами.

Практичну реалізацію нормативних вимог забезпечують інструкції з безпеки життєдіяльності для учасників освітнього процесу, які деталізують правила безпечної поведінки під час навчальних занять, перерв, практичних і лабораторних робіт, спортивних заходів, екскурсій та позашкільної діяльності. Такі інструкції є локальними нормативними актами і обов'язковими для виконання всіма учасниками освітнього процесу.

Важливою складовою нормативного забезпечення діяльності закладів освіти є акти, що регламентують організацію медичного обслуговування та харчування здобувачів освіти. Вони визначають порядок здійснення профілактичних медичних оглядів, надання домедичної допомоги, контролю за станом здоров'я дітей і молоді, а також вимоги до якості, безпечності та режиму харчування. Підготовка усіх категорій працівників закладів освіти до виконання професійних обов'язків у безпечних умовах здійснюється відповідно до порядку навчання та перевірки знань з питань охорони праці та безпеки життєдіяльності, який регламентує форми, періодичність і зміст навчання, умови допуску до роботи та відповідальність за порушення встановлених вимог [1-3].

Матеріально-технічну основу безпечного функціонування закладів освіти визначають нормативні документи, що встановлюють вимоги до проектування, будівництва, реконструкції та експлуатації будівель закладів освіти, зокрема щодо міцності конструкцій, санітарно-технічного забезпечення, енергоефективності, доступності для осіб з обмеженими можливостями та наявності укриттів. Зокрема, в умовах дії правового режиму воєнного стану Державна служба з надзвичайних ситуацій розробила рекомендації щодо організації укриттів в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту персоналу та здобувачів освіти.

Особливу роль у формуванні безпечного освітнього середовища відіграє вчитель, який є безпосереднім організатором освітнього процесу та постійно взаємодіє із здобувачами освіти. Майбутній педагог по-

винен володіти знаннями з охорони праці, пожежної безпеки, електробезпеки, санітарно-гігієнічних вимог, а також з основ цивільного захисту та безпеки життєдіяльності. Важливою складовою професійної компетентності є вміння ідентифікувати потенційні небезпеки в освітньому середовищі, оцінювати ризики та вживати превентивних заходів для їх мінімізації.

Підготовка майбутніх учителів у закладах вищої освіти передбачає вивчення дисциплін «Основи охорони праці», «Охорона праці», «Безпека життєдіяльності», «Цивільний захист», які формують нормативно-правову, теоретичну та практичну основу безпечної професійної діяльності. Однак ефективність цієї підготовки значною мірою залежить від її практичної спрямованості, міждисциплінарної інтеграції та орієнтації на реальні умови функціонування сучасного закладу освіти [11].

В умовах воєнного стану в Україні питання безпеки освітнього середовища набуло особливої актуальності. Майбутній учитель має бути підготовлений до дій у надзвичайних ситуаціях, зокрема під час повітряних тривог, евакуації учнів, надання домедичної допомоги, організації навчального процесу в укриттях або в дистанційному форматі. Це потребує оновлення змісту освітніх програм і посилення нормативно-правової складової підготовки педагогів. Навчальна дисципліна «Основи медичних знань і безпека життєдіяльності» у Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка є важливим складником професійної підготовки майбутнього вчителя до організації безпечного освітнього середовища. Вона належить до обов'язкових освітніх компонентів освітньо-професійних програм «Середня освіта» галузі знань А Освіта першого (бакалаврського) рівня вищої освіти та спрямована на формування в здобувачів здатності забезпечувати охорону життя і здоров'я учасників освітнього процесу.

Предметом вивчення дисципліни є загрози для життя та здоров'я стани, надання першої домедичної допомоги, а також закономірності виникнення небезпечних чинників у процесі освітньої діяльності. Особлива увага приділяється вивченню нормативно-правових засад охорони праці та безпеки життєдіяльності, які регламентують діяльність педагогічних працівників у закладах загальної середньої освіти, зокрема вимог законодавства України щодо створення безпечних і нешкідливих умов навчання та праці.

У процесі опанування освітнього компонента майбутні вчителі засвоюють, зокрема основні положення законів України, підзаконних нормативних актів, державних стандартів і санітарно-гігієнічних норм, що визначають відповідальність педагогічного працівника за життя і здоров'я здобувачів освіти. Формується розуміння ролі вчителя як суб'єкта управління безпекою освітнього середовища, здатного ідентифікувати потенційні ризики, здійснювати профілактику травматизму та організувати безпечну поведінку учнів у повсякденному житті та надзвичайних ситуаціях.

Важливим складником підготовки є формування в майбутніх педагогів практичних умінь застосовувати нормативно-правові вимоги з охорони праці та безпеки життєдіяльності в освітньому процесі, зокрема під час проведення навчальних занять, позакласних заходів, екскурсій, спортивних і масових заходів. Це забезпечує готовність вчителя діяти відповідно до

чинного законодавства, приймати обґрунтовані рішення в умовах ризику та нести професійну відповідальність за безпеку учасників освітнього процесу, а саме послуговуватися нормативно-правовими актами та актами з охорони праці та пожежної безпеки, що діють у межах закладу вищої освіти, посібниками, навчальними матеріалами з цих питань; брати участь:

- у підготовці інформаційних стендів, куточків з охорони праці тощо; нарад, семінарів, конкурсів тощо з питань охорони праці; пропаганди з питань охорони праці з використанням інформаційних засобів;

- розслідуванні нещасних випадків, професійних захворювань та аварій в закладі освіти відповідно до Порядку розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2019 року № 337, наказу Міністерства освіти і науки України від 16 травня 2019 року № 659 «Про затвердження Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися із здобувачами освіти під час освітнього процесу»;

- складанні санітарно-гігієнічної характеристики робочих місць працівників, які проходять обстеження щодо наявності профзахворювань;

- проведенні внутрішнього аудиту охорони праці на відповідність робочих місць нормативно-правовим актам з охорони праці;

- розробленні положень, інструкцій з охорони праці, розділу «Охорона праці» Колективного договору між адміністрацією та профспілковим комітетом працівників, актів з охорони праці, що діють у закладі освіти;

- організації навчання з питань охорони праці; роботі комісії з перевірки знань з питань охорони праці, тощо [4-5].

Висновки. Таким чином, навчальна дисципліна «Основи медичних знань і безпека життєдіяльності» відіграє ключову роль у підготовці майбутнього вчителя до організації безпечного освітнього середовища, оскільки поєднує медико-біологічні знання з нормативно-правовими аспектами охорони праці та безпеки життєдіяльності. Її опанування сприяє формуванню професійної компетентності вчителя, здатного забезпечувати охорону життя і здоров'я здобувачів освіти, реалізовувати вимоги чинного законодавства та створювати безпечні умови освітнього процесу в сучасному закладі освіти.

Список використаних джерел:

1. Безпека життєдіяльності: навчальний посібник / [П.С. Атаманчук, В.В. Мендерецький, О.П. Панчук, О.Г. Чорна]. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 276 с.
2. Довідник з охорони праці: навч. посіб. / авт.-укл.: Т.П. Поведа, О.Г. Чорна. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2021. 116 с.
3. Основи охорони праці: навчальний посібник / [П.С. Атаманчук, В.В. Мендерецький, О.П. Панчук, О.Г. Чорна]. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 224 с.
4. Положення про організацію роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності учасників освітнього процесу в установах і закладах освіти, затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 26.12.2017 р. № 1669.

5. Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися із здобувачами освіти під час освітнього процесу, затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 16 травня 2019 року № 659.
6. Правила пожежної безпеки в Україні: Закон України від 30.12.2014 № 1417.
7. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII.
8. Про охорону праці: Закон України від 14.10.1992 р. № 2694-XII.
9. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX.
10. Санітарний регламент для закладів загальної середньої освіти, затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я України від 25.09.2020 р. № 2205.
11. Чорна О.Г., Рачковський О.М. Підготовка майбутнього вчителя до створення безпечного освітнього середовища в закладі середньої освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія педагогічна* / [редкол.: С.В. Оптасюк (голова, наук. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2023. Вип. 29: Дидактичні передумови становлення майбутнього вчителя в умовах інновацій природничо-наукової освіти. С. 155-159.

Oksana CHORNA

Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohiienko University

**PREPARING A FUTURE TEACHER TO ORGANIZE
A SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT:
REGULATORY AND LEGAL ASPECTS
OF OCCUPATIONAL PROTECTION
AND LIFE SAFETY**

Abstract. The article highlights the issues of training future teachers to organize a safe educational environment in secondary education institutions. The essence of the concept of "safe educational environment" is analyzed and the role of the teacher in ensuring labor protection and life safety of participants in the educational process is determined. Special attention is paid to the analysis of regulatory documents of Ukraine that regulate issues of labor protection, civil protection, fire, technogenic and sanitary and hygienic safety in the educational sector. It is revealed that in the process of mastering the educational component "Fundamentals of medical knowledge and life safety" future teachers learn the main provisions of the laws of Ukraine, subordinate regulations, state standards and sanitary and hygienic norms that determine the responsibility of a pedagogical worker for the life and health of students. In particular, an understanding of the role of the teacher as a subject of educational environment safety management is formed, capable of identifying potential risks, preventing injuries and organizing safe behavior of students in everyday life and emergency situations.

The requirements for the professional training of future teachers are outlined in the context of forming their readiness to act responsibly in conditions of potential risks and emergency situations. The need to integrate regulatory and legal knowledge on occupational health and safety into the content of professional training of future teachers is substantiated as an important condition for creating a safe and health-preserving educational environment.

Key words: safety, educational environment, educational institution, future teacher, occupational safety, life safety, regulatory documents, legislation.

References:

1. Bezpeka zhyttiediialnosti: navchalnyi posibnyk / [P.S. Atamanchuk, V.V. Menderetskyi, O.P. Panchuk, O.H. Chorna]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury, 2011. 276 s.
2. Dovidnyk z okhorony pratsi: navch.posib. / avt.-ukl.: T.P. Poveda, O.H. Chorna. Kamianets-Podilskyi: TOV «Drukarnia Ruta», 2021. 116 s.
3. Osnovy okhorony pratsi: navchalnyi posibnyk / [P.S. Atamanchuk, V.V. Menderetskyi, O.P. Panchuk, O.H. Chorna]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury, 2011. 224 s.
4. Polozhennia pro orhanizatsiiu roboty z okhorony pratsi ta bezpeky zhyttiediialnosti uchastnykiv osvithnoho protsesu v ustanovakh i zakladakh osvity, zatverdzheno nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 26.12.2017 r. № 1669.
5. Polozhennia pro poriadok rozsliduvannia neshchasnykh vyypadkiv, shcho stalysia iz zdobuvachamy osvity pid chas osvithnoho protsesu, zatverdzheno nakazom Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 16 travnia 2019 roku № 659.
6. Pravyla pozhezhnoi bezpeky v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 30.12.2014 № 1417.
7. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII.
8. Pro okhoronu pratsi: Zakon Ukrainy vid 14.10.1992 r. № 2694-XII.
9. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy vid 16.01.2020 r. № 463-IX.
10. Sanitarnyi rehlyament dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity, zatverdzheno nakazom Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy vid 25.09.2020 r. № 2205.
11. Chorna O.H., Rachkovskyi O.M. Pidhotovka maibutnoho vchytelia do stvorennia bezpechnoho osvithnoho sere-dovyshcha v zakladi serednoi osvity. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohiiienka. Seriiia pedahohichna* / [redkol.: S.V. Optasiuk (holova, nauk. red.) ta in.]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohiiienka, 2023. Vyp. 29: Dydaktychni peregumovy stanovlennia maibutnoho vchytelia v umovakh innovatsii pryrodnycho-naukovoї osvity osvity. S. 155-159.

Отримано: 15.10.2025